

Проф Николай Неновски
(Софийско бизнес училище)
3 август 2013 г

Идеите в настоящия текст бяха обсъдени и обогатени в дискусии със студентите и преподавателите по време на второто издание на Софийското бизнес училище, проведено през юли 2013 г.

Парични и финансови идеи за гражданското общество

1

Три са стълбовете върху които се гради всеки социален ред. Това са *пазарът – държавата – гражданското общество*. Дълги години потискано, деформирано и обсебвано от останалите две институции, най-вече от държавата и партиите, в годините на кризата гражданското общество все повече търси равнопоставеност. Подобни процеси на събуждане на гражданското общество наблюдаваме в последните месеци и в България, макар и в типичните за всяко закъсняло развие, както и за българския културен дух, форми.

2

Докато в рамките на пазара и на държавата връзките и отношенията между хората се осъществяват чрез редица посредници (за пазара това са цените, търсенето и предлагането, а за държавата това са бюрократите и чиновниците), в полето на гражданското общество отношенията между гражданите са преки, без посредници. Тук основни са доверието и личният контакт, типични за пряката демокрация. Засилването на гражданското общество и на преките форми на социално общуване е тласнато от новите информационни и комуникационни системи, които изключително го облекчават, намалявайки трансакциите разходи, асиметрията на информация и неспазването на контрактите.

3

За да бъде обаче гражданското общество достоен партньор на пазара и на държавата, е нужно то да има своята икономическа и финансова основа, своите парични и финансови институции. Без тях, то остава винаги в подчинено състояние, може лесно да се манипулира, и в общи линии осе ограничават до политическите и културни изяви. Реалното изоставането на икономическата, паричната и финансовата база на гражданското общество е характерно за повечето граждански общества в света, в това число и в Европейския съюз. България обаче е краен случай в това отношение. У нас този въпрос дори не е поставен. Това може да ни се стори странно, при положение, че в повечето европейски страни гъмжи от различни инициативи, а и като се вземе предвид твърдението, че българинът е креативен и смел.

Разбира се липсата на равностойна на държавата и на пазара икономическа основа на гражданското общество трябва спешно да се преодолее. В какви посоки може да се мисли?

4

Накратко казано, гражданите и гражданското общество трябва да станат стопански, паричен и финансов предприемач. Трябва да се търсят инициативи, решения, и проекти, в сферата (но не само), на това, което в повечето европейски страни наричат „социална, солидарна, комунитарна, локална, регионална” и прочее икономика. Разбира се в рамките на посочената група стопанска дейност статистически са включени и редица дейности, които според мен не винаги са пряко и единствено свързани с гражданското общество, по-скоро са пресечена точка с пазара и държавата (например кооперативите, взаимоспомагателните каси и др.). Въпреки това, може категорично да се заяви, че около 10% от БВП на редица развити страни се създава в този сектор, във Франция например в този сектор са заети около 2, 5 милиона, а секторът генерира 25% от новата заетост. Също във Франция развитието на социалната и солидарна икономика стават приоритет на две поредни правителства, съществува ресорен министър, в момента се дискутира специален проектозакон регулиращ този тип дейност.

Паричните и финансовите инициативи на гражданското общество са изключително важни, поради факта, че парите, финансите и банковата система са основите на които се гради властта както на държавата, така и на пазара. Парите, както знаем, са водеща и в определена степен централна институция за всеки социален ред. Какви могат да са конкретните идеи?

5

В началото трябва ясно за се заяви, че така както е право да стопанска инициатива, на свободно слово и сдружения, така е и право на гражданите на създаване на пари и на финансови услуги. Не само морално, но и е икономически логично, гражданското общество да стане конкурент и партньор на държавата и на банковата система в полето на паричната и финансова система. Правото на емисия на пари и създаване на финанси е част от демокрацията, то не принадлежи само на държавата и на банките. Паричният суверенитет на гражданите и на потребителите в определен смисъл стои най-високо. И така както държавата емитира *политически пари*, така както банките емитират пазарни и *банкови пари*, така и гражданското общество може и има право да емитира *граждански, социални пари*.

Вековният историческият опит познава много подобни инициативи, появили се най-вече по време на криза, - красноречиви са примерите от времето между двете световни войни, Великата депресия, след разпада на СССР, неотдавна по време на Аржентинската криза и прочие. Разбира се тези практически опити, успешни в по-голямата си част, бързо са били подчинени от държавата и от банковата система след отминаването на кризата (такъв е случаят с регионалните пари *Wörgl* в Австрия емитирани през 1932/33 и забранени от Централната банка).

Днес, улеснени и от новите информационни технологии, такива инициативи все повече си пробиват път. Често са инициирани от държавата, която въпреки неприязненото отношение, все повече осъзнава тяхната необходимост и полза. Сред новия тип дейност на гражданското общество може да изредим многобройните практики социалните пари и социалните финанси, на локалните и регионални пари, на различните видове безпарични и бартерни системи, на банките на времето (където се разменя труд), колективните кредитни и клирингови системи и пр. Схемите често са съчетани с различни модели на социална икономика, здравеопазване, образование, защита на околната среда, грижа за възрастните хора, услуги по домовете, организация на колективни жилища и пр. Такива са практиките в Холандия, Великобритания, Италия, Германия, Швейцария, Франция, Япония, Бразилия, практически всички стремящи се да се развият държави. В последните години многобройни инициативи се появяват в Испания, Гърция, Португалия, арабските страни (Тунис/инициирани от Световната банка). Без да претендира за всеобхватност в доброволната база (*Complementary Currency Resource Center*) данни през 1992 г. гражданските парични системи са били 20, а през 2011 са вече 224.

Източна Европа изостава, а в България напълно. Не е мястото тук да се обясняват причините, които са не само идеологически (отхвърлянето на всичко което ни напомня за социализма), но и резултат от интересите както на държавата, така на редица частни и финансови групи.

6

Предложените по-долу идеи за парична организация на гражданското общество почиват на някои основни моменти *принципни моменти на функционирането на съвременната парична система*. Тя се базира преди всичко на отхвърлянето на твърдението че всички познати ни от учебниците функции на парите, а именно средство за размяна и плащане, средство за мерене, и средство за спестяване, - се изпълняват едновременно от един и същ предмет, който се нарича пари. Както казват известният немски икономист Валтер Ойкен, а и големият специалист по теорията на парите и ученик на Менгер, Симеон Демостенов, - с определения от този тип не се стига далеч, или се стига „най-много до инфлация”. В действителност, познатите ни от учебниците парични функции в историята много често били разделени, най-вече меренето от размяната. Функцията на спестяване и натрупване изобщо не е типична за паричната институция. Тя може да се изпълнява от всеки друг реален или финансов актив. Натрупването и образуването на капитал става чрез други механизми. Парите са създадени за да циркулират, а не да са натрупват и спестяват (затова и паричният лихвен процент е бил забранен).

Ролята на разделянето на функциите на парите за тяхното разбиране е изключително важно.

Първо, по-лесното - да изясним въпроса с мерната единица. Тази мерна единица, като всяка мерна единица (метър, килограм и пр.) изисква стабилност във времето, затова тук разнообразие не е имало или ако е имало то конверсията на една мерна единица в друга са били постоянни. Като цяло мярката на ценността, а от тук и меренето и счетоводните записвания на конкретно ниво изискват тази мерна единица да е стабилна. Най-често и най-успешно меренето се е осъществявало в злато, говорим за златен стандарт. Дори по времето на военния комунизъм на Ленин, в икономика без

пари, меренето е правено в златни рубли, след кратък неуспешен опит да се свята направо в разходи на труд и човешка енергия. Мерната единица не циркулира, тя е идеална. Често мерните единици не са били сечени, или сечени в малко екземпляри, и не са се виждали от широките маси (така както никой не е виждал мерната единица метър или килограм).

7

Второ, разменната функция. Тук за да опростим нещата, ще сведем размяната до вътрешна (в рамките на дадена общност) и външна (между общностите). За разлика от мерната единица, разменните средства са реални, те имат физическо присъствие, било то монети, банкноти, депозити или електронни импулси.

При *вътрешните пари*, в социалните общности, където има доверие (локални и регионални общности), или пък централна власт е много силна (централизирани авторитарни режими), средството на размяна е непълноценно, непълноценни монети, книжни пари и др.

При *външните пари*, между отделните общности, където няма доверие, и които са отношения между суверенитети парите са пълноценни (преди всичко злато, ценни метали, при определени изключения световно признати валути и пр.). В социалните общности, в рамките на които няма доверие, властта и държавата е слаба, доминира пазарът, *принципите на външните пари проникват вътре в общността*. В тези случаи често средството за мерене физически започва да циркулира редом със средството за размяна, което в повечето случаи са пълноценни пари (или ако не са бързо стават такива).

Общо казано, паричните системи се оказват значително по-сложни от колкото сме предполагали, отношенията между паричните функции са много по динамични и многообразни. Като правило най-вредни за развитието на икономиките са били периодите, когато мерната единица е съвпадала с разменното средство, което от своя страна е било монопол на една банка. Тогава промените на паричната маса директно менят счетоводните и мерни пропорции, цените и като цяло до разрушаване на системата. Днес деленето на функциите се опростява от новите технологии, и дава възможност за самостоятелно развитие на мерните и разменните функции, като разменни функции все повече остават на заден план.

8

И така, моделите по които може да се развият паричните основи на гражданското общество, са многобройни и в никакъв случай не могат да се планират или предскажат. Може със сигурност да твърдим обаче, че те имат ярки икономически и социални функции и почиват върху посоченото разделяне и многообразие на паричните функции.

Първо, в *икономически план*, създаването на локални и местни пари помага за развитието на териториите и местните икономики, приближава бизнеса до местните нужди, създават локална ликвидност, стимулират търсенето на локални стоки и услуги,

и подобряват заетост на локално равнище¹. Цел, която напълно се вписва в политиката на ЕС. Разбира се създаването на този локален бизнес оборот не отрича а допълва хармонично стопанските обороти на по-високите нива (национално, европейско, международно и т.н.). Новите пари са граждански пари, те се емитират от гражданско сдружение, кооператив, асоциация или други, но във всеки случай не се основават на принципа на печалба (паричен доход, лихва и т.н., в някои случаи лихвата е отрицателна, за да се стимулира тяхното обращение). Локалните пари са фиксирани 1 към 1 към националните пари и служат единствено за средство за обращение, спестява се в други активи. Мерната единица остават националните пари, или еврото.

Самият демократичен механизъм на емисия на тези пари (ниско ниво на морален риск, постоянно наблюдение и бърза обратна връзка в системата) ги прави *автоматично* уравниващи се към нуждите на локалното и регионално стопанство. Търсенето и предлагането им автоматично и много бързо се стиковат и е невъзможна свърхемисия (инфлация). Един от основните важни механизми на локалните пари е по-високата им скорост на обращение, която в определени случаи се ускорява чрез отрицателни лихвени проценти върху тяхното държане (тъй нареченият *demurrage*). Като цяло това ускорява развитието на местната икономика, а и дава възможност на местните производители и потребители да ограничат своята кредитна зависимост от банковата система и тежестите на лихвените проценти. Така например в Тулуза скоростта на локалните пари (*sol violette*) е от два до три пъти по-високо от тази на еврото.

В някои експерименти като, *бристолският паунд* например, местните власти активно участват в развитието на тази идея, плащайки част от заплатите на местната администрация, както и разрешавайки изплащането на местни данъци (до 20%) в локални пари. Това създава търсене на бристоските паунди и разширява значително стопанския им кръгооборот. Трябва да се отбележи, че в редица страни централните банки, въпреки първоначалната им неприязън към този тип услуги, гласно или негласно дават своето съгласие.

В началото на тази година, беше публикуван сериозен емпиричен анализ върху макро ползите от посочените парични системи (автори от Банката за международни разплащания в Базел), и като цяло авторите установяват, че те не само подобряват растежа и благосъстоянието, но и създават повече парична стабилност, по ниска инфлация и по-добре разпределен кредит.

9

Второ, важен е *социалният момент* в емисията на тези пари. В определен смисъл той е дори водещ в сравнение с икономическата рационалност. При тези системи се създава социален капитал, чувство за взаимопомощ, доверието, сплотеността, които

¹В българските земи също имало интересни опити. Така например, в периода на Отоманското владичество от XVI до освобождението, са наблюдавани успешни опити за емисия от стана на манастирите локални пари (монети), толерирани като цяло от властите. Този опит е изключително поучителен, до такива изводи стигнахме с д-р Пенчо Пенчев, с когото посветихме специално изследване на църковните и ортодоксални пари.

автоматично повишават благосъстоянието, или както е модерно да се казва, *щастие* на гражданите. Това дава възможност за раждането на нови идеи и на нови проекти. Гражданите се приобщават към своите територии, отбелязват се по-ниски нива на безработица, престъпност и пр. Както биха казвали социолозите развиват се нови социални медии, нови форми на език и прочие. Значителни са социалните постиженията от този тип пари в Япония, където местните държавни власти активно ги използват като инструмент за социална политика. Трябва да се каже, че в посочените парични и финансови модели, на първо място се поставя доверието, и това дистанцира тези системи от редица други, *bitcoin* например, която се базира на криптографски ограничения, и то в глобалната интернет общност².

10

В сходна посока на развитие са и тъй наречените „*безпаричните модели*”, различните схеми, където парите са преди всичко средство за мерене, средство за смятане и счетоводство. Тук се числят не само различните бартерни системи, но и многобройните клирингови инициативи на различни нива, било то локално, регионално, национално или дори наднационално (проектът *sucre* например, лансиран от Еквадор и редица Латиноамерикански страни с цел премахване на зависимостта им от долара).

Идеята и практиките за клирингите и за безпаричния обмен има дълга история, преди всичко на наднационално равнище, къде успешна, къде неуспешна (напомням само за немските клиринги между войните, за опита на СИВ, за Европейската платежен съюз 1950 – 1958 и в рамките на Плана Маршал и пр.). Тя лежи в редица известни икономически планове (този на Кейнс, днес *sucre* и пр.). На локално ниво също има редица прецеденти, например междуфирмената кредитна и клирингова система WIR в Швейцария, която успешно функционира от 1929 г, тоест повече от 80 години, и в рамките на която предприятията създават и се кредитират в емитирани от тях пари. Колективните клирингови и кредитни системи стават все по-популярни. Те функционират на различен принцип от частните клирингови системи, които са на пазарна основа. Механизмите на функциониране и преодоляването на проблемите в рамките на колективните клиринги са добре изучени.

Нещо повече, разнообразието на системи от социални и допълнителни пари, води и до необходимостта те са се свържат, да може да се преминава от един тип пари в други. Това става все по-актуално и доведе до разработването на клирингови системи на няколко нива (програмата с отворен код *Cyclos*). Такава например е практиката на пет различни по своя характер парични системи в Австрия да се обединят в своеобразна хъб платформа (*ZART*).

11

В този ред на мисли, проблемите на днешната криза идват логично. Съвременната криза доведе до натрупването на големи между фирмени задължения, в определен смисъл тяхното равнище в България е на едно от най-високите в Европа (2 и повече

² Интересно е, че ще преди няколко години много студенти от УНСС писаха дипломни работи за *bitcoin* и нито един не се заинтересува от социалните пари, докато във Франция пропорциите са обратни.

пъти БВП). Като се има предвид и гигантския частен дълг по принцип (и независимо от ниските нива на публичен дълг), това си е истинска опасност. В България се говори отдавна за решаване на този между фирмен дълг чрез компенсация, но все още нищо не е направено. Опитът на редица региони показват че този тип задлъжнялост ефективно се решат чрез създаването на клирингови кредитни къщи, в която де се използва многостранният клиринг. Това не изисква голям гаранционен фонд и специално отделяне на ресурси. Интересен е паричният проект на кмеството и стопанската камара в гр. Нант (разработен от италианския икономист Масимо Амато), където между фирмената система се съчетава със създаването на междуфирмени пари, средство за размяна, които ще се емитират в рамките на системата. Особеното в тази система е, че се предполага *частична неконвертируемост на тези нови пари в евро*, което е нещо ново за този тип системи. Френската централна банка няма специфични възражения по този проект, доколкото се ограничават банковите операции на системата. Подобни системи се разработват в други френски и италиански градове, а в Германия и Австрия са популярни от доста време, особено на регионално ниво.

12

И накрая да погледнем европейското измерение на паричната система, където все повече от ясно е, че необходими фундаментални промени. И преди съм споделял своето виждане, че Европейският съюз се нуждае от значително по-комплексно, гъвкава и адаптираща се към различните видове шокове парична система, която да отчита федеративния характер на европейския проект, хармоничното обвързване на над-националното с националното, регионално и локално равнище на социално общуване. В настоящи вид еврозоната е крайно опростена и монопарична система, генетично обречена да предизвика собствения си саморазпад. Още повече, че в настоящия и вид тя е проект на държавата и на банковата система, и не отчита свободния паричен и финансов избор на потребителите и гражданите.

Една посока, в която може да се мисли, е парична система на няколко нива, където еврото ще представлява европейското равнище, ще бъде средство за размяна между отделните страни, общности и региони. Същевременно ще бъде и мерна единица (тя трябва да бъде стабилна, едно от възможните решения е златен стандарт). Ще съществуват и национални пари, регионални и общности пари, които ще обслужват по ниските нива на стопанска и социална дейност. Новите технологии позволяват на всяко от нивата да се организират клирингови системи, които все повече ще превръщат паричните в средство за мерене (повтарям естествено е средство за мерене да е еврото). Този план се приближава до практиката на Европейския платежен съюз функционира в рамките на плана Маршал, където в рамките на клиринга между държавите плащанията са се осчетоводявали в долари (привързани към златото). Тази схема удивително напомня (без да бъде същата) на планове на Кейнс за въвеждане на *bancor* (златна мерна единица) в рамките на световна банка клиринг. Днес прогресът в информационните системи прави този тип проекти технически възможни. Не случайно група немски депутати внесоха проект за възврат към принципите на Европейския платежен съюз, и според тях тази система може да се пусне в рамките на половин година.

Разбира се дискусията за новия паричен ред на Европа тепърва предстои, и това се определя от новите измерения, в които трябва да навлезе стопанската и финансова криза. Идеите имат значение и те са определящи в дългосрочна перспектива, но непосредствените и практически решения винаги са плод от компромис в моментните интереси на различните групи.

Във всеки случай обаче гражданското общество трябва да защитава своите интереси и да лансира своите проекти. Защото от личен опит знам, че е значително по-лесно да пиеш кафе отколкото да си напругаш мозъка, но само последното може да те доведе до успех.